

ТОЧКА ЗОРУ

Ірина ХОМИН

ЦІНОУТВОРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: ТЕОРЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ І ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Розглядається методологія ціноутворення у контексті економічної теорії. Обґрунтовується необхідність регулюючої функції держави на засадах класичної економічної теорії.

Ключові слова: *ціноутворення, витрати виробництва, реалізаційні ціни, рентабельність виробництва.*

Проблема ціноутворення є досить давньою, і в історичній ретроспективі можна виокремити два методологічно протилежні підходи до її вирішення.

Сутність першого полягає у твердженні, що ціна товару визначається попитом і пропозицією [1; 2], за другим – ціна є грошовим виразом уречевленої в товарі праці [3, 111].

Оскільки тривалий час у вітчизняній економічній науці саме останнє марксистське тлумачення було прийняте як єдино правильне, а дехто з учених притримується цього переконання й нині, на наш погляд, проблемою, яка має певне наукове й практичне значення, є аргументація стосовно об'єктивності зазначених методологічних підходів до ціноутворення в аграрній сфері, що *актуалізує* запропоноване дослідження.

Історично склалося так, що ставлення до означених методологічних підходів стосовно формування ціни товару, які обґрунтували Д. Рікардо, А. Сміт та К. Маркс, було немовби водорозділом, що розділяв „буржуазну” політекономію від „соціалістичної”. Водночас і серед учених зарубіжних країн існували подібні розбіжності щодо тлумачення методології ціноутворення.

Зокрема, американський вчений А. Ч. Літлтон у першій половині ХХ ст. висловився в тому дусі, що ціна товару в політичній економії визначається попитом-пропозицією, а в бухгалтерському обліку вона вимірюється затратами. Проте інший представник англо-американської школи бухгалтерів Р. Н. Антоні це заперечував, стверджуючи, що продажна ціна залежить від кон'юнктури, а не від бухгалтерської калькуляції одиниці продукції [4, 366].

Видатний український політеконом М. І. Туган-Барановський, висунув ідею органічного синтезу „трудової теорії цінності” К. Маркса і „теорії граничної корисності”, вказуючи, що правильне розуміння цих теорій „не тільки не становить заперечення поглядів Рікардо чи Карла Маркса, але навпаки, ... становить несподіване підтвердження вчення про цінність названих економістів, а будь-яка теорія цінності, яка не буде приймати в розрахунок цих обидвох елементів, неодмінно виявиться однобічною” [5, 875].

Проте наступні численні дискусії щодо істинності зазначених методологічних тверджень поки що не дали переконливих доказів правоти тих чи інших учених, і зараз ціноутворення в аграрному секторі взагалі не відповідає жодному з наведених вище підходів, оскільки, на противагу методиці формування цін, яка застосовувалась у часи адміністративно-командної системи, тобто у напрямі від витрат виробництва до роздрібної ціни на кінцевий продукт, в ринковій економіці, як зазначає академік УААН О. Шпичак, цей вектор змінився на протилежний [6, 4]. Виходячи з аналізу цих публікацій, завданням даного дослідження є обґрунтування власних поглядів її автора на окреслену проблему.

Розглядаючи аргументацію вчених до тлумачення основ ціноутворення, можна зробити однозначний висновок про неможливість єдиного підходу, оскільки вони є кардинально протилежними, а тому все залежить лише від суб'єктивності розуміння його проблем тими чи іншими вченими.

Але, якщо вдуматись, принцип „aut – aut”¹ тут недоречний, і співвідношення підходів, що базуються на методі попиту-пропозиції та затратному, скоріше можна витлумачити як sic et non². Бо твердження політекономії, яке гласить, що сума цін усіх товарів дорівнює їх вартості, на наш погляд, якраз і є тим містком, що їх об'єднує, особливо в контексті твердження знаменитого фізика Н. Бора та інтерпретації економіста Г. К. Дейніса: „Точність даних за одними об'єктами неминуче пов'язана зі зміною точності величин за об'єктами, що їх доповнюють” [4, 367]. Адже віддавши перевагу як одному, так і другому підходу в їх „абсолютній чистоті”, можна прийти до наступних алогізмів:

– за умови повного насичення ринку товарами загалом та нерівномірності співвідношень попиту-пропозиції на локальних ринках, яка є перманентною, може статись, що на тих, де попит на певний товар тимчасово відсутній, його ціна прямує до нуля; у той же час на ринках з ажіотажним попитом ціна товару мала би зростати до безконечності;

– коли ж виходити з протилежного підходу, то доведеться припустити, що ціна товару зростає прямолінійно до витрат на його виробництво і жодних відхилень від тенденції останньої бути не може.

Насправді ж такого немає, а є тільки взаємопереплетення цих двох підходів, що ілюструє динаміка цін та середніх витрат на виробництво головних видів сільськогосподарської продукції.

Зокрема, попри стійку тенденцію середніх витрат на виробництво сільськогосподарської продукції до підвищення, ціни на неї нібито змінюються стохастично, адже інколи вони виявляються навіть нижчими проти рівня минулих періодів, як це відбулось щодо зернових культур у 2005 році³ (табл. 1).

Таблиця 1

Середні витрати виробництва, реалізаційні ціни та рентабельність основних видів сільськогосподарської продукції в господарствах Тернопільської області за 2000-2007 роки

Види продукції	Середні витрати на 1 ц, грн.			Середні ціни реалізації, грн.			Рівень рентабельності, %		
	2000	2005	2007	2000	2005	2007	2000	2005	2007
Зернові культури	30,34	43,94	55,68	50,67	45,26	91,30	67,0	3,0	63,9
Цукрові буряки	12,08	15,22	12,35	11,56	18,70	18,55	- 4,3	22,9	15,0
Картопля	40,34	53,86	68,45	42,31	65,44	99,49	8,8	21,5	45,3
Овочі	30,78	53,21	76,84	38,81	68,43	198,34	26,1	28,6	258,1
М'ясо великої рогатої худоби	363,40	741,49	708,16	198,05	564,27	527,33	- 45,5	-23,9	- 25,5
– свиней	778,19	979,37	831,09	321,39	984,27	740,68	- 58,7	0,5	- 10,9
– птиці	425,29	961,19	791,48	276,01	595,94	444,04	- 35,1	- 38,0	- 43,9
Молоко	59,73	91,42	109,10	53,94	113,54	150,63	9,7	24,2	38,07
Яйця (тис.шт.)	211,56	213,77	221,36	220,23	248,19	253,43	4,1	16,1	14,5

Примітка: Наведено за основними економічними показниками роботи сільськогосподарських підприємств ф. №50-сг за 2000-2007 роки.

¹ Aut – aut (з лат.) – або-або.

² Sic et non (з лат.) – так і ні.

³ Такі ж зміни відбувались у 2000 та 2008 роках.

Отже, можна би було однозначно стверджувати, що це зумовлене винятково дією попиту-пропозиції. Проте загальний тренд цін, у тому числі й стосовно зернових культур, дає підстави для іншого тлумачення: ціни зростають майже паралельно до лінії збільшення середніх витрат на їхнє виробництво (рис. 1).

Але оце „майже” якраз і зумовлене, на нашу думку, впливом попиту-пропозиції, що проявляється як різні кути вирівняних прямих, які характеризують тренди динаміки цін і середніх витрат виробництва в даному разі зернових культур, хоч подібними вони є і за іншими видами сільськогосподарської продукції.

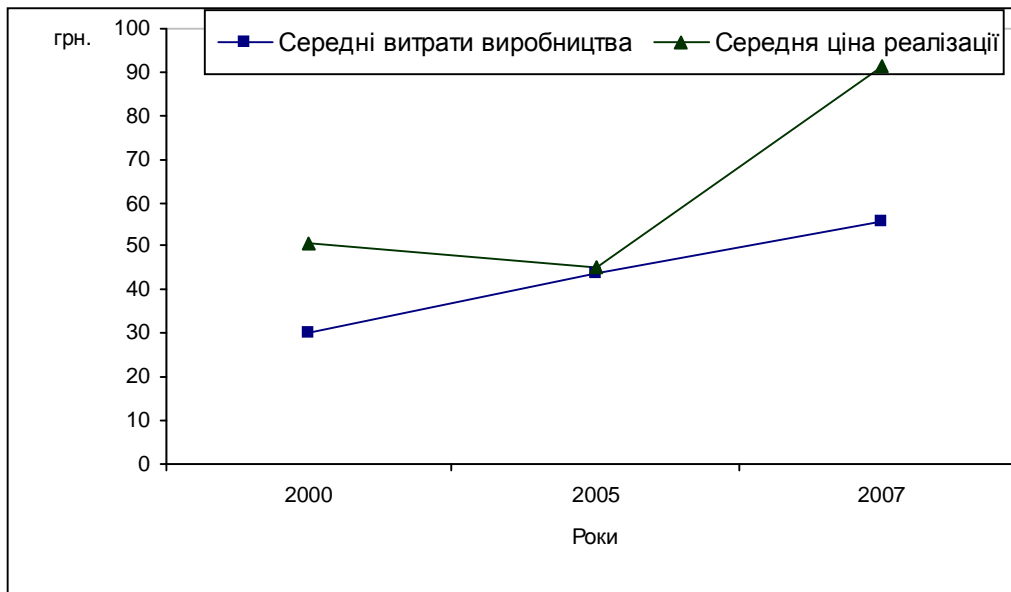

Рис. 1. Тренди цін і середні витрати на виробництво зернових культур у господарствах Тернопільської області за 2000–2007 роки

Примітка: Наведено за основними економічними показниками роботи сільськогосподарських підприємств ф. №50-сг за 2000–2007 роки.

Звісно, виявити абсолютний вплив взаємопереплетення попиту-пропозиції та затрат на виробництво товару, нехай навіть за макропоказниками цілої галузі неможливо, бо, як зауважив В. Петті, „між міноювою вартістю та ринковою ціною товарів є велика кількість опосередкованих ланок, які впливають на процес ціноутворення” [7, 30], що зумовлює певний часовий лаг у формуванні цін, коли вони нібито не реагують на зміну витрат виробництва, що видно, приміром, стосовно м'яса свиней, яке упродовж 2000–2007 років теж було хронічно збитковим. Водночас спостерігалось плавне зниження рівня збитковості: з 58,7% — у 2000 р. до 10,9% — у 2007 р., що засвідчує усе ж таки наявність впливу витрат виробництва на рівень середньореалізаційних цін. У цілому ж за аналізований період 2000–2007 рр. ціни на цей вид продукції зросли у 2,3 раза, тоді як середні витрати на виробництво свинини — у 1,07 раза. Подібною є тенденція зміни показників продуктивності загалом, що підтверджує нашу тезу про взаємопереплетений вплив на ціноутворення як витрат виробництва, так і попиту-пропозиції на неї.

Водночас дедуктивне осмислення підтверджує, що цей взаємовплив є векторно протилежним, тому він і формує ціни на товар на збалансованому рівні в розумній сутності процесу ціноутворення як процесу зрівноваження попиту-пропозиції й затрат

на виробництво. Схематично це можна розглядати в контексті етимології слова баланс⁴, на одній із чаш якого знаходиться співвідношення товарної маси й суспільної потреби в ній, а на другій – сукупні затрати на її продукування. Причому стрілка, що зрівноважує праву й ліву вагові чаші, інколи ненадовго відхиляється від строго вертикального стану, але внутрішній взаємозв'язок між вмістом обидвох чаш нібито „невидима рука конкуренції” – за образним висловом А. Сміта, [2, 10] – повертає стрілку назад на місце перпендикуляра, оскільки рівняння:

$$\Pi_n = \Pi_p \quad (1)$$

є всезагальним для економіки, яка базується на ринковій моделі регулювання виробництва.

У свою чергу,

$$\Pi_n = M \cdot Z_k \quad (2)$$

$$\text{а } \Pi_p = M \cdot Z_n, \quad (3)$$

де: Π_n – платоспроможний попит на товар;

Π_p – пропозиція товару;

M – маса товару;

Z_k – ціна купівлі товару;

Z_n – ціна продажу товару;

Загалом рівняння (1) можливе за умови рівності ціни пропозиції та ціни попиту, що витікає з його розширеного вигляду:

$$M \cdot Z_k = M \cdot Z_n \quad (4)$$

Бо скоротивши член M , отримаємо

$$Z_k = Z_n \quad (5)$$

Зважаючи на те, що, за висловом сучасного визначного американського теоретика-економіста Ч. Г. Хонгрена, не придумано ще такої операції, незалежно від ступеня простоти чи складності, яку не можна би було проаналізувати з допомогою рівняння [8, 517], наведена вище рівність (5) є основою згаданого вище зрівноваження попиту-пропозиції на ринку як „дії невидимої руки конкуренції”.

Адже зростання витрат виробництва, зумовлюючи додаткове залучення фінансових ресурсів для їх покриття, водночас мовби за законом сполучених посудин Бойля-Маріотта, призводить до зменшення їх маси, яка формує платоспроможний попит. Тим самим створюються передумови для зворотного впливу на рівень ринкових цін, що об'єктивно зумовлює тенденцію до їх зниження на вже наявну в результаті минулого циклу виробництва продукцію і завдяки цьому тут досягається зрівноважування порівняно великої фізичної маси пропонованого товару з новим рівнем платоспроможного попиту, в результаті чого вся вона продається на ринку.

Однак абсолютний фінансовий результат при цьому виявляється недостатнім, аби у сферу виробництва здійснився перелив такої маси ресурсів, яка необхідна для повторення виробництва товару на тому ж рівні, тому тут відбувається зменшення його продукування. Відтак на ринку помітний дисбаланс між уже сформованим фізичним попитом на цей товар, забезпеченим платоспроможністю покупців на сумарному рівні минулого циклу кругообороту товарів, і зменшеним обсягом його пропозиції. „Невидима рука” конкуренції ліквідує цей дисбаланс шляхом неухильного приведення у вартісну рівновагу платоспроможного попиту зі зменшеною масою товару, що можливе лише за умови дотримання рівняння:

⁴ Від лат. – *bilanx* – той, що має дві вагові чаші.

$$Пn = П \cdot Z \quad (6)$$

Якби ціни формувались тільки за затратним принципом, їх номінальне значення зростало би неадекватно до динаміки витрат на виробництво продукції, оскільки формула ціни:

$$Ц = C + П \quad (7)$$

де: $Ц$ – ціна одиниці продукції;

C – середні витрати на виробництво продукції;

$П$ – прибуток на одиницю продукції.

Останній насправді визначається за модифікованим виразом наведеної вище формули:

$$Ц = C + C \cdot r \quad (8)$$

де: r – рівень рентабельності реалізації продукції.

Через це при середніх витратах на виробництво, скажімо, 1 ц зернових культур 40 грн. та рівні рентабельності 50 відсотків, реалізаційна ціна на них мала би становити $(40 + (40 \cdot 50)) = 60$ грн. за один центнер. Відповідно при підвищенні середніх витрат виробництва цих культур до 60 грн., ціна реалізації зростає до 90 грн. і т.д.

Таким чином, за кожним видом продукції перманентним було б зростання ціни у постійній пропорції прибутку до середніх витрат виробництва, що унеможливило би перелив капіталів з одного виробництва до іншого, відтак абсолютне виключення регулюючої функції, притаманної цінам.

Насправді ж коригуюча дія „невидимої руки” конкуренції обмежує ціну саме через рівень рентабельності реалізації продукції, який може дійти до певного максимуму, визначеного кон'юнктурою на ринку товарів, а далі неминуче знижується під впливом спадаючого платоспроможного попиту саме на той товар, яким у даний час насичений ринок.

Водночас це не завжди супроводжується абсолютним зниженням ціни, номінальне значення якої при цьому може навіть зростати, що можна продемонструвати на прикладі тих же зернових культур (рис. 2).

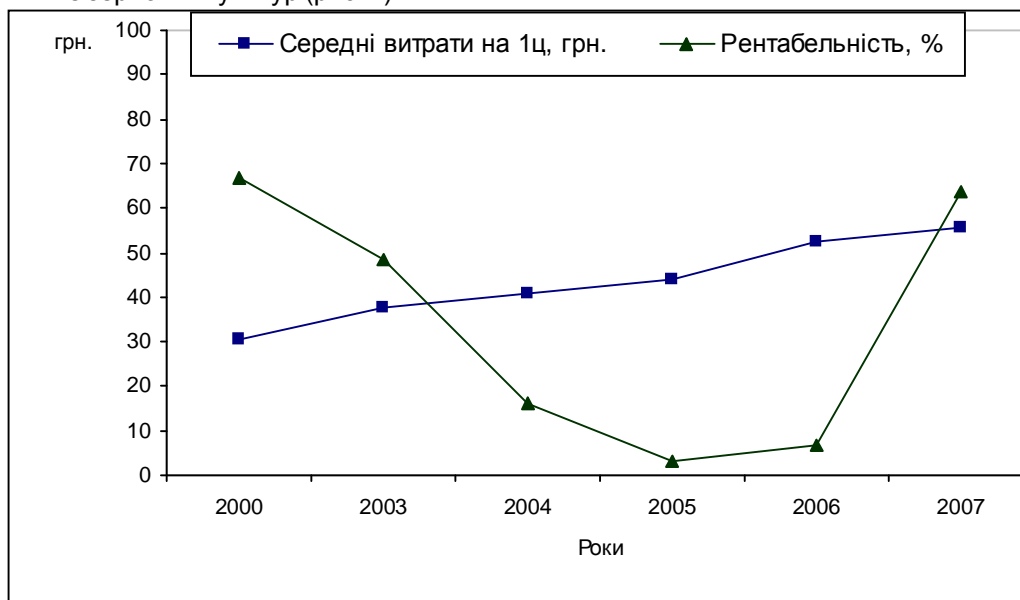

Рис. 2. Співвідношення середніх витрат виробництва й рівня рентабельності зернових культур у Тернопільській області за 2000–2007 рр.

Примітка: Наведено за основними економічними показниками роботи сільсько-господарських підприємств ф. №50-сг за 2000–2007 роки.

Так, ціна реалізації 1 ц зернових культур у 2000 році становила 50,66 грн., а рівень рентабельності їх продажу досяг 67%. У 2006 році ціна реалізації зросла до 56 грн./ц, але рівень рентабельності знизився у 10 разів – до 6,6%. У 2007 році ці показники становили відповідно 91,30 грн та 63,9 грн. відсотків.

У свою чергу, зниження рівня ціни рентабельності продажу того чи іншого виду продукції проявляється як антистимулююча функція ціни стосовно обсягів її виробництва. При цьому не обов'язково спостерігається абсолютне зменшення номінального значення ціни, а лише відносне, яке призводить до зниження рівня рентабельності, адже при цьому відбувається, як зазначав А. Сміт, що „... та або інша із складових частин ... ціни повинна виявитись оплаченою нижче своєї природної норми⁵. Якщо це буде рента, то інтерес землевласників негайно спонукає їх вилучити з обробітку частину землі; а коли ж це буде заробітна плата або прибуток, то інтерес робітників в одному випадку та інтерес підприємців в іншому спонукає вилучити частину їх праці або капіталу з даного виробництва. І кількість товару, доставленого на ринок, швидко виявиться якраз достатньою для задоволення дійсного попиту⁶. Всі різні частини його ціни підвищуються до розмірів своєї природної норми, а вся ціна в цілому – до природної ціни товару” [2, 111–112].

Саме це спостерігається зараз, оскільки з сільськогосподарського виробництва частково вилучено всі зазначені чинники: землю, працю й основний капітал (рис. 3).

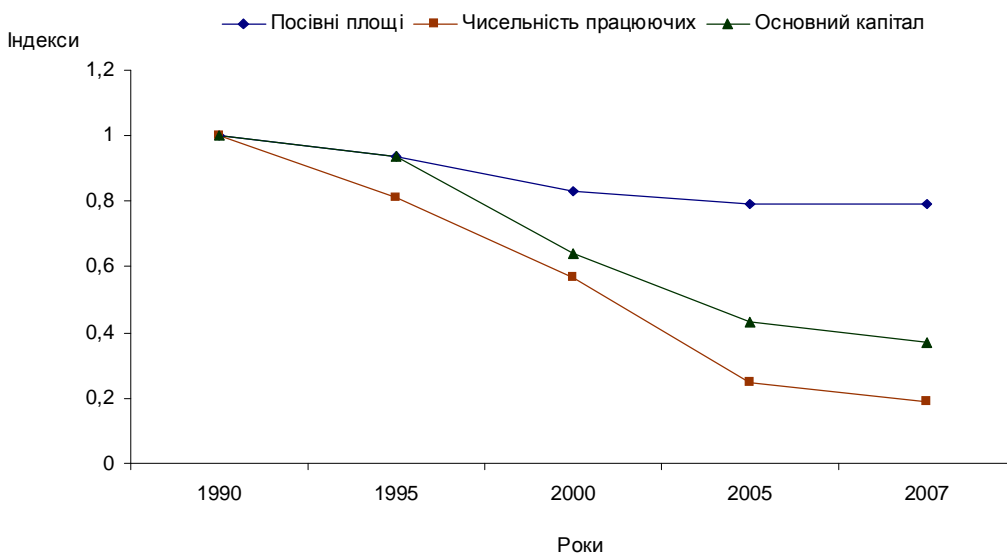

Рис. 3. Індекси посівних площ, чисельності працівників та основного капіталу на сільськогосподарських підприємствах України за 1990–2007 роки

Примітка: Наведено за статистичним збірником „Україна в цифрах за 2007 р.” – К.: Держкомстат України. – С. 91, 192.

Так, посівні площі за період, що аналізується, скоротились на 20 відсотків, середньорічна чисельність зайнятих у сільськогосподарському виробництві у 4,3 раза, основного капіталу – у 2,4 раза.

Незаперечність твердження А. Сміта, за яким „у кожному розвиненому суспільстві ціна або вартість товарів дорівнює сумі доходів, тобто заробітної плати робітників, прибутку

⁵ Природною нормою А. Сміт вважає звичайні або середні норми заробітної плати, прибутку, ренти, які в кожному суспільстві чи кожній місцевості частково залежать від загальних умов, де розміщена земля, а частково від природної чи штучної родючості ґрунту [6, 109].

⁶ А. Сміт відрізняв дійсний попит від абсолютного, ілюструючи це так: „Про дуже гідну людину можна в певному смислі сказати, що вона пред'являє попит на карету з шестірнею коней; вона може бажати її, але попит не є дійсним попитом, адже товар ні в якому разі не може бути доставлений на ринок для задоволення його [6, 110]”.

на вкладений капітал, ренти землевласника”, який К. Маркс охрестив „догмою”, очевидна, якщо зважити на тенденції розвитку аграрної економіки України.

Проте відголоски цього негативізму щодо оцінки теорії А. Сміта спостерігаються й зараз, коли „хрест Маршалла”, що графічно демонструє збалансування попиту з пропозицією під дією «рівноважної» ціни на окремому галузевому ринку, діє на ринку невблаганно, попри намагання якимось чином його обійти шляхом штучних адміністративних обмежень у вигляді фіксації надбавок на товари чи навіть роздрібних цін на окремі з них, або ж, на наш погляд, принципу відшкодування з бюджету так званого „податкового кредиту” за податком на додану вартість та визначення „валових витрат”, що абсолютно не спонукає підприємства до пошуку шляхів економії сировини. Навпаки, це породило таке негативне явище як „мінімізація податків” шляхом фіктивного завищення цих „валових витрат” та „податкового кредиту”.

Замість таких штучних втручань у ціноутворення, котрі нагадують реінкарнацію підходу меркантилістів, представник яких Д. Стюарт⁷ порівнював дію механізму ринкової конкуренції з годинниковим механізмом, що потребує досвідченого майстра, завжди готового його відрегулювати, варто пам’ятати застереження послідовника Конфуція, китайського мислителя Мен-цзи (372–289 рр. до н.е.): регулювання цін призведе до взаємного обману [9, 70, 154].

Регулююча функція держави має здійснюватись через політику формування доходів власне у дусі теорії А. Сміта, і на цю тему є досить переконливі дослідження всесвітньо-відомих економістів, зокрема, Дж. М. Кейнса, який висловився так: „Хоч невидима рука конкуренції, поза сумнівом, діє, вона скоріш за все страждає артритом, а тому ринок має бути доповнений державним контролем і регулюванням економіки” [10, 124].

Втім, глибина зачепленої проблеми достатня, аби подальші її дослідження вважати перспективними.

Література

1. Рикардо Д. *Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное* /Д. Рикардо; [пер. с англ.; предисл. П. Н. Ключкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
2. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов* / А. Смит; [пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
3. Маркс К., *Капитал. Критика политической экономии. (Пер. И. И. Скворцова-Степанова). Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала.* – М.: Политиздат, 1978. – 907 с.
4. Соколов Я. В. *Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней* / Я. В. Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
5. Туган-Барановский М. И. *Теория рынка // Физиократы. Избранные экономические произведения* / Ф. Кене, А.Р.Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур; [предисл. П. Н. Ключкин; пер. с франц., англ., нем.]. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
6. Шпичак О. М. *Проблеми ціноутворення в АПК* / О. М. Шпичак // *Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК.* – Ч. 4. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 245 с.
7. Петти В. *Трактат о налогах и сборах* / В. Петти. – М.: Эксмо – Пресс, 2000. – 803 с.
8. Horngren Ch. T. *Introduction to Management Accounting.* – Prentice – Hall, 1986.
9. *Історія економічних учень: підручник* / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
10. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег. Избранное.* – М.: Кейнс: вступ статья Н. А. Макашевой. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.

Редакція отримала матеріал 25 березня 2009 р.

⁷ Його книга „Дослідження принципів політичної економії” вийшла за дев’ять років (1767) до видання своєї головної праці А. Смітом (1776).